

Posvećeno svima onima koji su proveli svoj radni vek
u raznim rudnicima, a osećaju se
kao da nigde nisu postojali.
(penzionisani rudar)

Dedicated to all those who spent their entire working life in
various mines, and yet fell
as if they had never existed.
(a quote from a retired miner)

Narodna biblioteka Bor
Zavičajno odeljenje

ŽIVKA ROMELIĆ
O RUDARSKOJ KULTURI U BORU
TRADICIJA KAO PODSTREK /
THE MINING CULTURE IN BOR
TRADITION AS A STIMULUS

Recenzije:
mr Zorica Divac, Etnografski institut SANU
dr Miroslava Lukić Krstanović, Etnografski institut SANU

Za izdavača:
Vesna Tešović

Uredili:
Violeta i Dragan Stojmenović

Prevodilac:
Aleksandar Pavlović

Lektura teksta na srpskom:
Vesna Tešović

Štampanje ove publikacije pomogla je Opština Bor.

Zahvaljujemo se:
Deani Jovanović, Sonji Manojlović i Irini Kagadejev Stevanović.

Bor, 2017.

ŽIVKA ROMELIĆ

**O RUDARSKOJ KULTURI U BORU
TRADICIJA KAO PODSTREK**

**THE MINING CULTURE IN BOR
TRADITION AS A STIMULUS**

**NARODNA BIBLIOTEKA BOR
2017.**

**UMESTO PREDGOVORA /
IZVOD IZ PREPORUKE ZA IZDAVANJE
OVE PUBLIKACIJE**

„Može se reći da su ova istraživanja od izuzetnog značaja, ne samo samo za potrebe humanističkih i društvenih nauka, nego i za kulturna i društvena saznanja šire javnosti (u oblasti edukacije, informacije, reprezentacije i dr.). Baviti se rudarskom kulturom – znači proniknuti u složene, suptilne, često teško dostupne i dramatične živote rudara, njihove svakodnevice i tradicije; znači pratiti promene rudarske tradicije, povezivati prošlost i sadašnjost i ukazati na perspektive daljeg razvoja i očuvanja te kulture [...] Ovakvo koncipiran rad, pridržavajući se adekvatne metodološke strukture, pisan zanimljivim i pitkim jezičkim stilom i prezentovanjem vrednih foto-ilustracija, predstavlja uzornu studiju, naučni i kulturni doprinos ne samo lokalnoj zajednici, nego i širem društvu [...] Potrebno je naglasiti da je ovakva monografija vrlo korisna u domenu nematerijalne i materijalne kulture, kako je proklamovano Uneskovim konvencijama o zaštiti i očuvanju kulturnog nasleđa.”

Dr Miroslava Lukić Krstanović,
viši naučni saradnik Etnografskog instituta SANU

UVODNE NAPOMENE

Proces industrijalizacije evropskih zemalja, počevši od prvih decenija XIX veka, zahvata i srpsku državu i njeno društvo, pretežno seljačko, usled čega tradicionalna kultura vremenom poprima brojne transformacije.¹ Tako se u severoistočnoj Srbiji, razvojem rudarsko-metalurške industrije, stvara novi društveni sloj, radničko-rudarski, što je rezultiralo i osobenom organizacijom života rudara.

Kako u vreme obnove srpskog rudarstva od sredine XIX veka nije bilo profesionalnih rudara, oni dolaze iz stranih zemalja. Ovom profesijom počinju da se bave i seljaci iz neposredne blizine rudnika, kao i svi oni koji su u potrazi za poslom, dolazeći iz bliže ili dalje okoline ali iz drugih krajeva ili drugih zemalja, stizali do pojedinih rudnika. Izmestivši se iz svoje prirodne sredine, privremeno ili trajno, poprimali su uticaje novog okruženja, istovremeno zadržavajući deo svog načina života. U toku tih vrlo burnih i dinamičnih procesa nastajanja novih kulturnih pojava, vremenom se formirala rudarska kultura, označavajući specifičan način života pripadnika jedne profesije.² Etnološka nauka bavi se ovom problematikom sa dva aspekta: proučavajući rudarsku kulturu kao samosvojni, osobeni način života jednog od najstarijih zanimanja u istoriji ljudske civilizacije, kao i sve one pojave i procese transformacija koji su proizašli iz toga što je jedan socijalni sloj, seljaštvo, izmenio svoj način života, orijentišući se na rudarsko zanimanje.³ U ovom tekstu govoriće se o osnovnim

¹ Sreten Vukosavljević, *Istorija seljačkog društva II, Sociologija stanovanja*, SANU posebno izdanje, knjiga 51, Beograd 1965.

² Jan Novak, *Slovenske banske muzeum Banská Štiavnica*, Košice 1976; Živka Vojinović Romelić, „Etnologija u Muzeju rudarstva i metalurgije u Boru“, *Etnološke sveske VIII*, Beograd 1987, 187-190.

³ Etnološka istraživanja rudarstva u severoistočnoj Srbiji vršena su po istoimenom projektu, čiji je nosilac bio Muzej rudarstva i metalurgije u Boru (1985-1989), rukovodilac dr Ivan Kovačević, Filozofski Fakultet Beograd.

elementima rudarske kulture u Boru, kao rezultatu dosadašnjih etnoloških istraživanja rudarstva, koja su obuhvatala rudnička naselja timočko-eruptivnog basena, počevši od osamdesetih godina prošlog veka.⁴

⁴ Osim autorove terenske građe (1985-1989), korišćeni su i podaci iz publikovanih radova, koji će se citirati u daljem tekstu, kao i iz odabrane literature.

* Detaljnije informacije o fotografijama pogledajte u Indeksu fotografija na str. 65. / For more information about the photographs, please see Index of photographs on p. 65

Sl. 1. Selo Bor, pre 1903. g. / Village of Bor, before 1903 *

Sl. 2. Bor, A. Kaufman, 1911, ulje na platnu (dim. 566 x 275 cm) / Bor, A. Kaufman, 1911, oil on canvas (dim. 566 x 275 cm)

O RUDARSKOJ KULTURI

Priraštaj stanovništva u rudarskim naseljima severoistočne Srbije, kao i njegova **privredna i etnička struktura**, prouzrokovani su migracionim kretanjima po otvaranju i bitisanju pojedinih rudnika na ovim prostorima.⁵ U selu Bor, prema podacima popisa iz 1900. godine, zabeleženo je da živi 775 stanovnika, pretežno Vlaha, da bi već 1910. godine, a po otvaranju Borskog rudnika 1903. godine, broj stanovnika iznosio 1613 nastanjenih i „2116 prisutnih stanovnika”.⁶ Osim proste fizičke snage, koja je dolazila iz redova srpskog i vlaškog stanovništva iz okolnih sela i naselja Timočke Krajine, za potrebe rudnika angažovani su i stručnjaci raznih profila, koji su prvenstveno dolazili iz austrougarskih zemalja (Austrija, Češka, Mađarska), a zatim iz Nemačke, Francuske, Belgije, Rusije. Daljim aktivnostima na otvaranju rudnika nastavlja se proces doseljavanja, a migraciona kretanja idu od dnevnih, kada radnici odlaze svakodnevno na rad iz svojih naselja i vraćaju se po završenom radnom danu, preko privremenih, kada se angažuju razni stručnjaci po potrebi rudnika, do onih kada se radnici trajno doseljavaju zbog perspektivnosti posla.⁷

⁵ Miladin Ž. Vesić, *Stanovništvo i migracije u istočnoj Srbiji*, Geografski Institut SANU, knjiga 31, Beograd 1978.

⁶ Miroslav Draškić, „Naselje, poreklo stanovništva i etnički procesi“, *Bor i okolina. Knjiga prva*, Bor 1973, 257–271.

⁷ Miroslav Draškić, *ibid.*; Cvetko Kostić, *Bor i okolina: (sociološka ispitivanja)*, Beograd 1962.

Sl. 3. Izgled Bora 1909. / Bor in 1909

Sl. 4. Grupa predratnih rudara 193?. / Group of miners before WWII, 193?

Borski rudnik u maju 1947. godine biva proglašen gradom i počinje planski da se naseljava, što u priličnoj meri utiče na njegov šarenoliki etnički sastav. Iz Slovenije dolazi uglavnom stručni kladar, a zatim, u potrazi za poslom, i stanovništvo iz Bosne, Makedonije, sa Kosova i iz južne Srbije, Like, Dalmacije i, sve više, stanovništvo iz bliže i dalje okoline rudnika.⁸

Pregled popisa stanovništva u opštini Bor:⁹

Godina	Stanovnika
1931.	749
1948.	11 103
1953.	14 533
1961.	18 816
1971.	29 418
1981.	35 591
1991.	40 668
2002.	39 387
2012 .	34 160

Nova migraciona kretanja u pravcu doseljavanja u Bor uočavaju se od 60-ih godina prošlog veka i doživljavaju svoj puni uspon oko 1970. godine. Bor postaje stecište mladih stručnjaka raznorodnih profila iz cele zemlje, grad tehničke inteligencije, pripadnika svih bivših jugoslovenskih nacija i veroispovesti, što traje sve do raspada zemlje, 90-ih godina 20. veka. Etnički sastav stanovništva u Boru je i danas raznolik, ali prvenstveno sa zatečenim stanovništvom, dok se migraciona kretanja ka Boru uglavnom odvijaju u pravcu zapošljavanja domaćeg stanovništva.

⁸ Vasilije Simić, *Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji*, Odeljenje prirodno-matematičkih nauka SANU knjiga 18, Beograd 1958; Grupa autora, *Boljevac i okolina*, Istorijski Arhiv Zajčcar, Zajčcar 1986.

⁹ Bor (grad) – *Vikipedija*, sr.wikipedia.org.sr.Bor (grad).

Etnički sastav stanovništva Bora prema popisu 2002.¹⁰

Srbi	32.785	Muslimani	37
Vlasi	2.352	Mađari	24
Romi	1.216	Nemci	23
Makedonci	507	Bošnjaci	16
Jugosloveni	251	Rusi	15
Crnogorci	192	Slovaci	3
Albanci	105	Česi	2
Hrvati	86	Ukrajinci	2
Bugari	62	Rusini	1
Slovinci	51	nepoznato	430
Rumuni	47		

Otvaranje novih ili reaktiviranje starih rudnika iziskuje potrebe za organizovanjem rudarskih staništa koja, u zavisnosti od razvoja rudnika, prerastaju u stalna ili privremena **rudarska naselja**. Način formiranja naselja doprinosi celovitosti slike o rudarskom stanu kao osobenom načinu življenja rudara.¹¹ Po vremenu i načinu nastanka, u severoistočnoj Srbiji se uočavaju dva tipa rudarskih naselja. Jedan broj naselja nastao je usled otvaranja rudnika, a druga vrsta naselja formira se u već postojećim naseljima posle otvaranja rudnika u njima, što je slučaj i sa Borom.¹² Počevši od 1903. godine, kada je Francusko društvo borskih rudnika započelo sa eksploatacijom rudnih ležišta na ovom prostoru, teče proces prerastanja Bora iz sela u rudarsko naselje, koloniju. Osim industrijskih objekata i onih društvenog i verskog karaktera (škola, bolnica, crkva...), podižu se i prva rudarska staništa, poznata kao „stara francuska kolonija“, koja se proširuju posle 1928. godine.¹³

¹⁰ Ibid.

¹¹ Breda Vlahović, „Savremena i buduća istraživanja arhitekture i kulture stanovanja“, *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* XLI, Beograd 1992.

¹² Živka Romelić, „Iz istorijata rudnika i rudarskih naselja u severoistočnoj Srbiji“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 / 6, Bor 1987–1990, 155–173.

¹³ Neda Mihajlović, „Arhitektura Bora između dva rata“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, 7 / 9, Bor 2007, 117–181.

Sl. 5. Izgled Franuske kolonije (oko 1930) / “French Colony”,
around 1930

Stambeni objekti građeni su po potrebi rudnika, a njihova sudbina, kao i celog naselja, zavisila je od rada rudnika. U aktivnim rudnicima, kakav je Borski rudnik, naselje se širilo i razvijalo, izrastajući u privredni, administrativni i urbani centar ovog područja.

Osobenost rudarskih stanova i stanovanja ogleda se kako u osobenoj arhitekturi koja se vremenom profilisala, tako i u osobenoj organizaciji stanovanja.¹⁴ Arhitektonski izgled karakterističan je po tipološki rešenom, relativno ujednačenom izgledu rudarskih stanova i zavisio je od veličine i bogatstva rudnika, odnosno ulaganja u gradnju stanova i naselja uopšte. Opšti obrazac je podizanje zgrada jednostavnog, pravougaonog oblika, sa više stanova-soba u objektu svrstanih u nizu, zavisno od toga da li se koriste za samski ili porodični smeštaj.

¹⁴ Živka Romelić,
„Rudarstvo kao tema
etnoloških proučavanja“,
*Zbornik radova Muzeja
rudarstva i metalurgije u Boru*
7/9, Bor 2007, 1–14.

Sl. 6. Prvi radnički stanovi, prve decenije XX veka / First workers' apartments, first decades of XX century

Jednostavnost i skromnost objekata posledica su ne samo odluke rudničke vlasti da iz ekonomskih razloga ulaže što manje sredstava, već i činjenice da je stanište bivalo najčešće privremeno. Organizacija rudničke vlasti nametala je obavezu rudaru da vrati stan ako ode u penziju ili promeni zanimanje.¹⁵ S obzirom na isplativosti eksploatacije, Francusko društvo borskih rudnika je sve više ulagalo u podizanje rudarskih staništa, ali mnogo toga od elementarne infrastrukture nije urađeno, kao na primer kanalizacija ili vodovod.

Osobena arhitektura prepliće se sa organizacijom stanovanja, koja se zasniva na grupisanju stanova, gde pripadnici jedne profesije imaju izdvojen stambeni prostor u zavisnosti od unutrašnje, inače vrlo strogo ustrojene hijerarhije.¹⁶ To znači da su rudarske kolonije podizane u zavisnosti od toga da li su objekti namenjeni individualnom ili kolektivnom stanovanju, ali i u odnosu na hijerarhijski red. One

¹⁵ Slobodan Lj. Jovanović, „Društveni i kulturni procesi u istorijskom kontekstu međuratnog razdoblja“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5/6, Bor 1987–1990, 109–213.

¹⁶ Ovakva tendencija uočava se prilikom izgradnje većine rudarskih naselja, uporediti: Vasilije Simić, *Izgradnja Majdanpeka i njegovo naseljavanje 1849 - 1857*, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru – posebno izdanje, Bor 1982, 42–45.

su različitog, uglavnom skromnog kvaliteta gradnje. Porodične zgrade, kuće za stanovanje rudarskih stručnjaka, građene su po meri i ukusu njihovih vlasnika i investitora.¹⁷ Najprimitivniji stanovi, kako po vrsti gradnje, tako i po kvalitetu stanovanja, bile su poluzemunice (blatare), pa zatim kamene kuće, tzv. kameniti stanovi, kao i drvene kuće i bondručare. Kvalitetnije stanovanje odvijalo se u višedelnim kućama sa po dva ili tri stana, kao i u prizemnim zgradama u nizu sa po nekoliko stanova i pomoćnim prostorijama u zajedničkom dvorištu, čija gradnja se intenzivira posle 1928. godine, kada Francusko društvo donosi odluku o proširivanju rudarskih radova. Posle Drugog svetskog rata započeta je gradnja stambenih zgrada, najpre jednospratnih, sa jednim ili više ulaza, i najčešće sa četiri stana u zgradi-ulazu.¹⁸

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Živka Romelić, „Rudarski stanovi u severoistočnoj Srbiji“, *Glasnik Etnografskog Instituta SANU*, knj. XLIX, Beograd 2000, 225–230.

Sl. 7. Nova kolonija 193?. g. / New Colony, around 1930

Viši stepen u rudarskoj profesiji obezbeđivao je individualne objekte, kuće, sa jednim ili dva komforna stana. Rudarski inženjeri, upravnici, nadzornici, lekari i stručnjaci drugih profila, dobijali su na korišćenje vile, stilske objekte, građene u opšteprihvaćenom duhu zapadnoevropske arhitekture, pre svega ugledajući se na francusko graditeljsko nasleđe.

Sl. 8. Francuska vila / “French” Villa

Kao što se može videti, za potrebe rudara i rudarskih stručnjaka građeni su stanovi različitog tipa, pri čemu je zadržana funkcionalna unificiranost, identifikovana kao rudarske kolonije.¹⁹ One su u Boru i danas prepoznatljive kao „francuske kolonije“, iz vremena vlasništva Francuskog društva borskih rudnika, u periodu do 1941. godine, kao i nekoliko reprezentativnih javnih objekata i onih za porodično stanovanje iz istog perioda.²⁰

¹⁹ Ibid.

²⁰ Neda Mihajlović, Arhitektura, op. cit.

Sl. 9. Centar Bora između dva svetska rata / Town centre of Bor in the interwar period

Za rudarsku delatnost je karakteristično da su sačuvani neki **oblici tradicionalne rudarske tehnologije i alati**, a u okviru toga i određena **rudarska terminologija**.

Jedan od tradicionalnih oblika rudarenja na ovim prostorima je ispiranje zlata. Ono se primenjivalo na Peku i Timoku i u njihovim slivovima, u potocima koji utiču u Slatinsku reku, u Oštreljskoj i u Borskoj reci. Ispiranje peska u Borskoj reci prestalo je po otvaranju rudnika, kada je voda počela da se zagađuje flotacijom Borskog rudnika.²¹

²¹ Persida Tomić, „Dopunsko privredjivanje“, *Bor i okolina. Knjiga prva*, Bor 1973, 290–297.

Sl. 10. Sud za ispiranje zlata – „ispitak” / Pan for gold panning – “ispitak”

Ovim vidom dopunskog privređivanja bavilo se uglavnom seosko stanovništvo, i to isključivo muškarci. Pretežno je to bio porodični posao, koji se prenosio iz generacije u generaciju. Smatra se da dobar ispirrač treba da poznaje teren gde se nalaze aluvijalni nanosi zlatonosnog peska i da ume da uoči mesta na kojima ima zlata, što su, pre svega okuke reka i potoka.²² Pri ispiranju zlata koristili su se jednostavani alat i sudovi, koje su ispiraći uglavnom sami izrađivali, kao što je ispitak, vešeraj (naročita vrsta korita), sito, lopatica, vrg (sud od tikve), vedrica (galjata)...

Za rad u rudniku upotrebljavaju se i **tradicionalne alatke** kao što su kramp,²³ kilavica, kao i rudarske svetiljke – sigurnosne lampe, koje se usavršavaju uporedo sa osavremenjavanjem rudarske tehnologije, počevši od uljanih sa poklopcem i fitiljem, preko karbidnih, različitih tipova, do električnih lampi na rudarskom šlemu.²⁴

²² Olivera Popović, „Ispiranje zlata u potocima i rečicama sliva Timoka“, *Glasnik Etnografskog muzeja* 16, Beograd 1953; Danica Đokić, „Ispiranje zlata u slivu Peka, sa posebnim osvrtom na istorijski razvoj rudarstva i metalurgije“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, knjiga 5/6, Bor 1987 – 1990, 135 – 154.

²³ Kramp je nesumnjivo bila osnovna rudarska alatka, više u : Zorka Stanojević, „Arheološka istraživanja ranoeneolitskog rudokopa Rudnik – dnevni kop u Rudnoj Glavi“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1980 – 1981, 7 – 16.

²⁴ Vesimir Č. Veselinović, „Osvetljenje rudarskih prostorija kroz vekove“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1980 - 1981, 115 – 137; Suzana Mijić, *Kolekcija svetiljki etnološke zbirke Rudarska oprema i alat Muzeja rudarstva metalurgije u Boru* 10/12, Bor 2010, 115 – 130.

Sl. 11. Rudarski kramp i sud za ispiranje zlata – „vešeraј” /
Mining pick and pan for gold panning – “vešeraј”

Sl. 12. Rudarska lampa/ Mining lamp

Rudarski termini u svakodnevnom radu rudnika zasnivaju se na starim oznakama, specifičnim za ovu profesiju.²⁵ Među rudarima, prvenstveno onim starijim, zadržala se terminologija koja se odnosi na rudarska zvanja, kao što su oknar (rudar, radnik u jami), laufer (rudar – kopač), štajger (poslovođa, nadzornik jedne smene), oberštajger ili šik-majstor (glavni nadzornik).²⁶ Što se alata i radnog prostora tiče, još uvek su u upotrebi termini: ort (radno mesto), cicka (drveno postolje sa četiri šinska podupirača za prenos jamske građe), bit-mašina (mašina za savijanje šina u jami), šnajcag (rez-mašina), štolna (horizontala jama), tačka (rudarska kolica), foršus (akontacija), komarad (jamski drug) i mnogi drugi.²⁷ Poreklo terminologije, uglavnom germanske, govori o tradiciji srednjovekovnog saskog rudarstva u ondašnjim srpskim zemljama, čijem su kontinuitetu u XIX i XX veku svakako doprineli i docniji uticaji nemačkih i austrougarskih akcionarskih društava, koji su bili vlasnici dela rudnika u Srbiji, kao i rudarski radnici iz saksonskih zemalja.²⁸ Rudarska tradicija se čuva, održava i ispoljava i kroz rudarska **obeležja i znakove**, kao što su rudarska himna, grb, zastava, rudarski pozdrav i uniforma.²⁹ Grb čini dleto na dršci, postavljeno ukršteno sa čekićem. Zastava je zeleno-crna, gde zelena boja označava nadu (bilo da će rudar izaći živ iz jame ili pak naći novu rudu), dok crna boja predstavlja podzemni, tamni svet jame. Rudarskim pozdravom „Srećno!“ pozdravljaju se rudari međusobno prilikom ulaska u jamu, čime iskazuju dobre želje i stvaraju međusobni osećaj zajedništva. „Srećno!“ je upisano na jamskim ulazima i drugim

²⁵ Tatomir Vukanović, *Rečnik drvnog rudarstva u zemljama centralnog Balkana XII – XV/III veka*, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru – posebno izdanje, Bor 1998, 17–31.

²⁶ Živka Romelić, Iz istorijata... op. cit.

²⁷ Ibid.

²⁸ Tatomir Vukanović, op. cit.

²⁹ Gordana Živković, Dragana Živković, Živorad Milićević, „Skok preko kože“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 10/12, Bor 2010, 159-169.

važnim lokacijama rudnika i naselja. Uz ovaj pozdrav ispevane su rudarske pesme i rudarska himna, kojom se ističe ponos rudara, podseća na slavu zbog učinjenih zasluga domovini, uz želje za trajnim zajedništvom *sinova rudnika i rova*, da ih uvek *Srećno* prati.³⁰

³⁰ Ibid.

Sl. 13. Rudari u rudnickoj jami, 1964. godine / Miners in the pit, 1964

Sl. 14. Rudarska zastava / Mining flag

Sl. 15. Natpis „Srećno!“ na ulazu u grad, 2012. g./ Miners' greeting "Good luck!" at the town entrance, 2012.

Rudari imaju svoje **specifično odevanje**. Još u srednjem veku, u zavisnosti od vrste poslova u rudniku, oni su imali propisanu odeću, koja je imala pre svega zaštitnu funkciju u procesu rada. To su uglavnom bili delovi odeće od kože, kao što su pantalone, „skornja“, kecelja, kape. Pojedini odevni predmeti iskazivali su status radnika u rudniku, kao što je bio ogrtač.³¹ Rudarski nadzornik nosio je sa sobom naročitu vrstu štapa „nadžu“, duži štap sa metalnim rukohvatom u obliku dleta. On je služio nadzorno-tehničkom osoblju kao pripomoć u obilascima rudničkih prostorija jer su njime otkucavali, tj. osluškiivali krovine i bokove, zbog čega je druga strana štapa bila zašiljena i obložena bakarnim limom.³²

³¹ Tatimir Vukanović, op. cit.

³² Gordana Živković, dr Dragana Živković, Živorad Milićević, Skok, op. cit.

Sl. 16. Svećnjak sa predstavom topioničara, Rujište, pozni srednji vek / Candlestick shaped as a smelter, Rujište, Late medieval period

Sl. 17. Rudarski štap – „nadža” / Miners stick – “nadža”

Rudari u savremenom dobu imaju unifomisanu radnu odeću od tamnoplavog platna, a na glavi nose rudarski šlem, neophodni i sastavni deo rudarske opreme. On je rađen od kože, a u savremenim uslovima od materijala najnovijih tehnologija. Pored svakodnevne odeće, rudari imaju i svoju svečanu uniformu, elegantnog kroja, crne boje, diskretno ukrašenu mesinganim dugmadima na kaputu, rukavima i kapi. Ona se nosi u prazničnim danima rudnika ili prilikom drugih javnih svečanosti.

Sl. 18. Svečana rudarska uniforma / Ceremonial miners' uniform

Sl. 19. Kafana u Boru – „kafančće”, prve decenije XX veka /
Tavern in Bor – “kafančće”, first decades of XX century

Sl. 20. Borska pijaca, prve decenije XX veka /
Green market in Bor, first decades of XX century

Društveni život u Borskom rudniku bio je jasno opredeljen materijalnim i socijalnim razlikama između društvenih slojeva. On se odvijao u uzajamnoj „izolaciji“ nižih i viših staleža, rudara i prvih građanskih borskih porodica, sa jedne, i viših slojeva, pretežno stranaca, sa druge strane. Brojne kafane bile su prostor za većinu društvenih i kulturnih dešavanja u ondašnjem Borskom rudniku (uz Sokolski dom), dok se život stranaca odvijao najčešće u zatvorenom krugu, karaktera kolonijalnog boravka, sa posebnim kulturnim sadržajima.³³ Izuzetak su bili neki praznični dani, kao što je bilo obeležavanje rudničke (rudarske) slave. Sveti Prokopije (21. juli) poštuje se kao opšti rudarski zaštitnik, dok su pojedini rudnici proslavljali i slavu rudnika, kao što je Borski rudnik proslavljao Sv. Đorđa (Đurđevdan, 6. maja). Proslavljanje rudarske slave podrazumevalo je sprovođenja svih propisanih verskih rituala (paljenje sveće, lomljenje kolača uz prisustvo sveštenika i kolačara – domaćina slave, direktora rudnika),³⁴ čemu je prisustvovala većina radnika u rudniku. Zajednički ručak organizovao je domaćin slave, a u popodnevним satima se organizovalo sveopšte veselje, uz muziku. Rudarska slava je za rudare i njihove porodice predstavljala značajan društveni događaj, a u Boru je na dan Sv. Prokopija organizovan i veliki vašar.³⁵ Od pre nekoliko godina, obnovljen je običaj rudarske slave Sv. Đorđa.

³³ Slobodan Jovanović, op. cit.

³⁴ Gordana Živković - Dragana Živković, „Sveti Prokopije rudarska slava“, *Etnokulturološki zbornik* II, Svrlijig 1996, 207–210; Rajko Golubović, „Etnografska građa o rudarskim običajima u Timočkom region“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5/6, Bor 1987–1990, 179–185.

³⁵ Gordana Živković, op.cit.

Sl. 21. Sokolski dom, 194?. godine / The Socol Society centre, 194?

Posle Drugog svetskog rata, umesto slave, započinje se sa proslavom Dana rudara (6. avgusta). Ova kolektivna svečanost proslavljala se kao opšti praznik rudara u rudnicima nekadašnje Jugoslavije. U Rudarsko-topioničarskom basenu Bor, 6. avgust se obeležavao brojnim svečanostima, među kojima je uručivanje nagrada najboljim radnicima, kao i kolektivni svečani ručak. Takođe je ustrojena i „budilica“, svečani defile gradskog orkestra kroz grad u ranim jutarnjim satima na sam Dan rudara. U novom, posleratnom sistemu organizovalo se i masovno kolektivno okupljanje povodom Međunarodnog praznika rada, poznato kao „prvomajski uranak“. Ono se održavalo na Borskom jezeru, za radnike rudnika i njihove porodice, kada im je bio obezbeđen i besplatan obrok. Tom prilikom organizovana su sportska takmičenja i zabavno-muzički programi. Organizator ove svečanosti bio je Sindikat rudnika.

Institucionalno, rudnički Sindikat je preuzeo ulogu predratne Bratinske blagajne, iz čijih izvora su se finansirale ugrožene radničke porodice ili pojedinci.³⁶

³⁶ Slobodan Jovanović, op. cit.

22. Borski rudar, 1963 / Miner from Bor, 1963

23. „Prvomajski uranak” na Borskom jezeru, 80-te godine XX
veka / May 1 Reveille at Bor Lake in 1980s

Rudarski folklor i mitologija mogu se sagledati još i kroz nekoliko specifičnih pojava. Za mlade studente, brucoše rudarskih fakulteta, svake godine organizuje se „Skok preko kože“, svečanost kojom se vrši obred inicijacije, kada se novi studenti uvode u red rudarske profesije.³⁷ Mladi rudari su nekada svoju hrabrost, spretnost i fizičku spremnost dokazivali u okviru svečanog prijema novih rudara, ritualnim skakanjem preko otvorenog okna, kako bi dokazali da su vični ovom poslu. O tome je svedočio „kum“, stari rudar kod koga je kandidat učio zanat. Kada su okna postala velika, ovaj čin je zamenjen simboličnim skokom preko kože, koja je nekada bila glavno zaštitno sredstvo rudarima od vode i povreda tokom jamskih radova. Rudari su je nosili pozadi, dok su je topioničari nosili spreda, kako bi se zaštitili od plamena i usijanih čestica pri topljenju.³⁸ Ovaj viševjekovni strukovni običaj, u nešto izmenjenoj formi, vremenom preuzimaju i nastavljaju univerzitet i odgovarajući fakulteti, što je učinio i Tehnički fakultet u Boru, ali je sa ovom tradicijom prekinuto 90-ih godina prošlog veka.³⁹

³⁷ *X skok preko kože*, Tehnički fakultet Bor, 1985. godina.

³⁸ Gordana Živković, Dragana Živković, *Skok preko kože*, op. cit.

³⁹ Ibid.

Sl. 24. „Skok preko kože”, Tehnički fakultet u Boru, oko 1980. godine / “Jump over the leather”, Technical Faculty of Bor, around 1980

Rudarska mitologija sadrži legende i mitske priče koje se odnose, pre svega, na one o „skrivenom zlatu, blagu“. One su imale za podlogu iskopavanja brojnih rudnih nalazišta na ovim prostorima. U potrazi za njim, prema narodnom verovanju, potrebno je pridržavati se bezbroj ritualnih postupaka koji su se, do današnjih dana, održali u kontinuitetu.⁴⁰ Takođe su žive i legende o raznim demonskim bićima koja se javljaju u rudnicima, kao što su rudarski duhovi, „perkmani“, „berkmani“, koji se javljaju u rudnicima kao zaštitnici rudara, ali koji mogu u određenim prilikama i da im naude.⁴¹ Predstave o njima su vrlo plastične, a opisuju se kao „mali ljudi, patuljci/rudari, sa bradom i crvenom kapicom, kojima nikako ne treba dati lampu ukoliko je traže, jer će rudara odvesti u dubinu jame i nestaće... sve ostale želje treba im ispuniti.“ Na ikoni Sv. Barbare, koja se takođe smatra zaštitnicom rudara, predstavljena su i ova mitska bića.⁴²

⁴⁰ Jasna Mijailović, „U potrazi za izgubljenim blagom“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5–6, Bor 1987–1990, 173–197; Živka Romelić, „Legende o zlatu“, *Etnokulturološki Zbornik V, Etnografski Institut SANU*, Beograd – Svrlijg 1999, 179–185.

⁴¹ Živka Romelić, *Etnološka*, op. cit.

⁴² Ikona se čuva u likovnoj zbirci Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru, in. br. L-259.

Sl. 25 Studentska zabava posle ceremonijala “Skok preko kože”, Tehnički fakultet u Boru, oko 1980. / Student Party after the “Jump over the leather” ceremony, Technical Faculty of Bor, around 1980

Rudari su, usled teškog i napornog rada i života, skloni alkoholizmu.⁴³ Poznato je njihovo ritualno ispijanje rakije po izlasku iz jame, kada smena rudara odlazi u najbližu kafanu „na po jednu“. Takođe, oboljevaju od raznih profesionalnih oboljenja, pre svega disajnih organa, kao što su silikoza i tuberkuloza, za čije lečenje, osim zvanične medicine, primenjuju i razne narodne lekove.⁴⁴ Rudarska profesija je u svojoj osnovi obeležena **specifičnim mentalitetom**, koji je formiran, pre svega, u okolnostima rizičnosti same profesije. Težak i naporan rad, neizvesnost novog dana kada se mnogi radnici nalaze na granici života i smrti, imali su za posledicu stvaranje posebnih vrednosnih kriterijuma i normi ponašanja, zasnovanih na jakom osećaju solidarnosti, zajedništva, visokomoralnom odnosu prema svom neposrednom okruženju, apstrahujući druge kategorije, kao što je nacionalna, verska ili etnička pripadnost pojedinca. U ovom segmentu rudarskog života zapravo se može najbolje sagledati integrativni karakter rudarske kulture.⁴⁵

⁴³ Slobodan Jovanović, op.cit.

⁴⁴ Gordana Živković, „Silikoza i etnomedicina“, *Zbornik radova i metalurgije u Boru* 3–4, Bor 1984–1986, 197–219; ista, „Predanja o narodnom lečenju tuberkuloze u 19. i 20. veku u okolini Zajčara“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1982, 201–221.

⁴⁵ Živka Romelić, Etnološka, op.cit.

ZAKLJUČNE NAPOMENE

Rudarska tradicija na prostoru timočko-eruptivnog basena potiče od najstarijih vremena, a otvaranjem rudnika na ovom prostoru pre više od jednog veka, formira se osoben način života i rada u rudarskim naseljima. Na primeru Bora, gde je otvoren rudnik bakra početkom dvadesetog veka, i koji je posle toga, od omanjeg seoskog naselja prerastao u industrijskog giganta i moderan urbani centar ovog dela Srbije, mogu se uočiti svi parametri koji determinišu rudarsku kulturu, u svetu već identifikovanu i institucionalno valorizovanu.⁴⁶

Specifičan etnički sastav Bora proizlazi iz potrebe rudnika za stručnjacima različitih profila, pa je naseljavanje vršeno iz različitih regija i različitog kulturološkog, etničkog, nacionalnog ili religioznog porekla, od otvaranja rudnika do danas. Iako preovlađuje srpsko stanovništvo, etnički sastav stanovništva je prilično raznolik. O tome svedoči i poslednji popis stanovništva iz 2011. godine, gde se uočava prisutnost dvadeset i dve nacije u gradu, pretežno zaposlenih u Rudarsko-topioničarskom basenu.

Naselje Bor razvijalo se po ustrojenom modelu razvoja radničke kolonije, na početku sa tipiziranim stambenim objektima i stanovima, da bi se, po proširivanju eksploatacije rudnih ležišta dalje razvijalo u industrijski grad, sa odgovarajućom pratećom infrastrukturuom. Jedan broj objekata iz perioda vlasništva Francuskog društva borskih rudnika, kada su podizane i reprezentativne javne i

⁴⁶ Živka Romelić,
Etnologija, op. cit.

⁴⁷ One uglavnom nisu pod adekvatnom stručnom zaštitom. Uporedi: Neda Mihajlović, *Arhitektura*, op. cit.

⁴⁸ Višedecenijske programske aktivnosti odgovarajućih institucija, pre svega Muzeja rudarstva i metalurgije, usmerene su, u svojoj osnovnoj koncepciji na proučavanju istorijata rudarstva i metalurgije u timočkom eruptivnom basenu, o čemu svedoče i brojni stručni i naučni tekstovi u glasilu Muzeja, *Zborniku radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, posebnim publikacijama, katalogima izložbi. Više videti u : Ilija Janković, „Muzej rudarstva i metalurgije u Boru (osnivanje i razvoj)“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 1, Bor 1980.

⁴⁹ Ovakvim načinom revitalizovanja jednog broja stambenih objekata, ne samo da je sprečeno njihovo propadanje, već se omogućila i ekonomska dobit malih privrednika.

⁵⁰ Slađana Đurđekanić, „Izložbe arheološkog, etnološkog i istorijskog sadržaja u Boru“, *Zbornik radova muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 7–9, 59–78, Bor 2007.

privatne građevine, spadaju u kulturno nasleđe ovog grada.⁴⁷

U životu rudnika neguju se obeležja i znakovi specifični za rudarsku delatnosti, kao što su neki vidovi tradicionalne tehnologije i alati, rudarska oprema, specifična radna odeća i rudarski simboli.

Važan segment rudarske kulture su i tradicionalne forme društvenog života rudara, folklor i mitologija, koji se mogu sagledati kroz održavanje svečanosti povodom praznika rudnika (u prvoj polovini prošlog veka to je bila rudarska, tj. rudnička slava, a posle Drugog svetskog rata – Dan rudara i prvomajski uranak), „Skoka preko kože“, mitskih priča o rudarskom duhu i legendama o skrivenom blagu...

Jedno od bitnih obeležja rudarskog mentaliteta je visoko razvijen osećaj solidarnosti i zajedništva, koji je proistekao iz rizičnosti bavljenja ovim poslom.

U sferi zaštite, prezentacije i ukupne valorizacije kulturnoistorijskih dobara, pored dosadašnjih rezultata, čine se dalji koraci.⁴⁸

Deo stambenih objekata, koji su građeni u tzv. Novoj koloniji, renovirani su i pretvoreni u trgovinske ili ugostiteljske objekte.⁴⁹

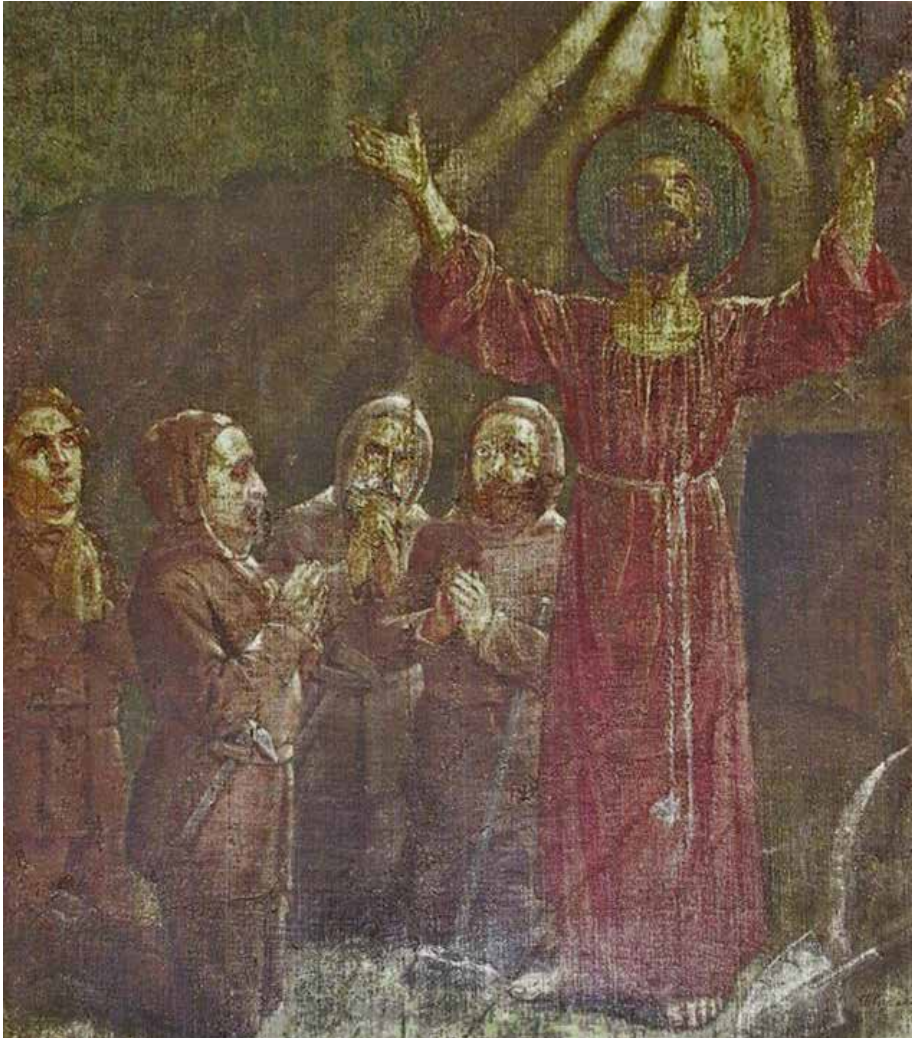
Jedan broj predmeta tehničke kulture iz rudničkog fundusa, kao što su stari vagoneti, mašine ili kamioni damperi, izloženi su na nekoliko mesta u gradu, pod patronatom Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru.⁵⁰

Višedecenijska Likovna kolonija Bakar, takođe u organizaciji borskog Muzeja, okuplja umetnike vajare iz cele zemlje, koji stvaraju svoja

dela u bronzi i koja su izložena na ulicama grada.⁵¹ Transponovanje rudarskog proizvoda, kao što je bakar, u umetničku formu, predstavlja istinsku novu dimenziju u oplemenjavanju radnog i životnog prostora stanovnika Bora, pre svega za nove generacije koje svoju perspektivu vide u svom rodnom gradu.

Daljom revitalizacijom pojedinih objekata i ambijentalnih celina, kao i proučavanjem i zaštitom nematerijalnog nasleđa, učinio bi se značajan doprinos u zaštiti kulturnoistorijskih dobara uopšte, ali i jedne kontinuirane, tradicionalne delatnosti, koja je deo kulturnog nasleđa Bora i severoistočne Srbije, i kao takva čini ove prostore, u kulturološkom smislu, prepoznatljivim.

⁵¹ Dušan Kabić, *Likovna umetnost u Boru 1900–2000*, Bor 2002.

Sl. 26. Ikona Sv. Prokopija (sa predstavama vlasnika i inženjera Borskog rudnika: Vajfert, Granberg, Šistek i Hofman), Paško Vučetić, 1911. godina, ulje na platnu (dim. 68 x 57 cm) / Icon of St. Procopius (with images of owners and engineers of the Bor Mine: Weifert, Granberg, Šistek and Hoffman), Paško Vučetić 1911, oil on canvas (dim. 68 x 57 cm)

INSTEAD OF A PREFACE / FROM THE RECOMMENDATION FOR PUBLICATION

“This research could be said to be of great importance not only for humanities and social sciences, but also for providing cultural and social knowledge for general public (in the field of education, information, representation, etc.). To analyze the mining culture means to penetrate into the complex, subtle, often inaccessible miners’ lives with their drama, everyday life and traditions; to follow changes in the mining tradition, linking the past and the present, and to indicate the prospects for this culture’s further development and preservation[...] This research is exemplary by its use of adequate methodology, interesting and fluid style and for presenting valuable photo illustrations; its scholarly and cultural contribution goes beyond local community and reaches a wider society... It should be emphasized that this monograph is very useful in the domain of tangible and intangible heritage as declared by the UNESCO conventions on the protection and preservation of cultural heritage.“

(Dr Miroslava Lukic Krstanović, Senior research associate at
the Institute of Ethnography SASA)

Sl. 27 Ikona Sv. Barbare, 62,5 x 48,5 cm, nepoznat autor/ Icon of St. Barbara by an unknown author

INTRODUCTION

During the first decades of the XIX century, the industrialization process of the European countries affected Serbia and its, still mostly rural, society, causing numerous transformations in the traditional culture.¹ In particular, the development of the mining-metallurgical industry in Northeastern Serbia gave birth to a new social stratum of workers-miners, resulting in a distinctive organization of the miners' lives.

Since there were no professional miners in Serbia at the time of the revival of the Serbian mining industry in mid-XIX century, they started arriving from abroad. This profession then attracted the nearby villagers, as well as all those arriving to the mines in search of a job, from a close or a far, including other parts of the country as well as other countries. Leaving their homelands, temporarily or permanently, they were influenced by their new environment, but at the same time they maintained some of their old ways. During this quite turbulent and dynamic processes of the emergence of new cultural forms, a mining culture gradually evolved, marking a specific lifestyle of a particular profession.² Ethnology deals with these issues from two aspects: by studying the mining culture as a unique, distinctive way of life of one of the oldest professions in the history of civilization, as well as all those phenomena and transformative processes arising when one social class, the peasantry, changed its way of life by

¹ Sreten Vukosavljević, „Istorija seljačkog društva II“, *Sociologija stanovanja*, SANU posebno izdanje, knjiga 51, Beograd 1965.

² Jan Novak, *Slovenske banske muzeum Banská Štiavnica*, Košice 1976 ; Živka Vojinović Romelić, „Etnologija u Muzeju rudarstva i metalurgije u Boru“, *Etnološke sveske* VIII, Beograd 1987.

orienting towards the mining profession.³ This article focuses on the basic elements of the mining culture in Bor; it relies on previous ethnological research of mining that started in the 1980s and included workers settlements of the Timok eruptive basin.⁴ The migratory movements triggered by the opening and working of the mines in Northeastern Serbia affected the population growth and its economic and **ethnical structure** in the area.⁵

³ Ethnological research of mining in Northeastern Serbia has been conducted during the project implemented by the Museum of Mining and Metallurgy in Bor (1985-1989). The head of the project was Dr Ivan Kovačević from the Faculty of Philosophy in Belgrade.

⁴ In addition to the field material collected between 1985-1989, the author also used data from published papers and selected literature, which will be cited below.

⁵ Miladin Ž. Vesić, „Stanovništvo i migracije u istočnoj Srbiji“, *Geografski Institut SANU*, knjiga 31, Beograd 1978

Sl. 28 Bor (II kilometer), oko 1960. godine / Bor (Second kilometre), around 1960

THE MINING CULTURE

According to the 1900 census, the village of Bor had 775 inhabitants, mostly Vlachs. Already in 1910, seven years after the opening of the Bor mine, the population reached 1163 settled and “2116 present inhabitants”.⁶ In addition to a simple manpower provided by the Serbs and Vlachs from the nearby villages and other settlements from Timok Region, various mining experts were brought, primarily from the Austro-Hungarian lands (Austria, the Czech Republic, Hungary) but also from Germany, France, Belgium, and Russia. This migratory process continued with the further development of the mines, and included the daily migrations of the workers coming every day from their settlements and returning home after work, temporary ones that applied to contracting various mining experts, and permanent ones that included workers settling permanently due to their job prospects.⁷

⁶ Miroslav Draškić, „Naselje, poreklo stanovništva i etnički procesi“, *Bor i okolina* knjiga prva, Bor 1973, 257–271.

⁷ Miroslav Draškić, *ibid.*; Cvetko Kostić, *Bor i okolina (sociološka ispitivanja)*, Beograd 1962.

⁸ Vasilije Simić, „Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji“, *Odeljenje prirodno-matematičkih nauka S.ANU* knjiga 18, Beograd 1958 ; Grupa autora, *Boļjenac i okolina*, Istorijiski Arhiv Zajecar, Zajecar 1986.

The Bor mine received a town status on May 30th, 1947, upon which a planned settlement has begun. This significantly affected its diverse ethnic composition. Mostly experts arrived from Slovenia, followed by workers in search of a job from Bosnia, Macedonia, Kosovo and South Serbia, Lika, Dalmatia, as well as from local areas.⁸

The censuses review of the Bor municipality⁹

Year	Residents
1931	749
1948	11 103
1953	14 533
1961	18 816
1971	29 418
1981	35 591
1991	40 668
2002	39 387
2011	34 160

New migration to Bor gained prominence in the 1960s and reached its peak around 1970s. Bor became the destination for young experts of various professions from the entire country, a town that attracted technical intelligentsia from all ex-Yugoslav nations and religions. This atmosphere lasted until the dissolution of Yugoslavia in the 1990s. Up to the present, Bor kept its diverse ethnic composition due to its domiciled population, whereas present migrations mostly apply to employing local population.

⁹ See Wikipedia entry for Bor (Serbia) at https://en.wikipedia.org/wiki/Bor,_Serbia.

Sl. 29. Postavka na otvorenom – lokomotiva rudničkog voza /
Open-air display – the mining locomotive

Ethnic composition of Bor population according to the 2002 census¹⁰

Serbs	32 785	Muslims	37
Vlachs	2 352	Hungarians	24
Roma	1 216	Germans	23
Macedonians	507	Bosniaks	16
Yugoslavs	251	Russians	62
Montenegrins	192	Slovaks	3
Albanians	105	Czechs	2
Croats	86	Ukrainians	2
Bulgarians	62	Rusyns	1
Slovenes	51	Unknown	430
Romanians	47		

¹⁰ Ibid.

¹¹ Breda Vlahović,
„Savremena i buduća
istraživanja arhitekture i
kulture stanovanja“,
Glasnik
*Etnografskog Instituta
SANU XLI*, Beograd
1992.

The opening of new, and reopening of old mines necessitated the organization of miners' quarters; depending on the development of the mines, these emerged into permanent or temporary miners' settlements. The way that these settlements were formed contributes to the overall picture of a miners' flat as a distinctive way of life of the miners.¹¹

Sl. 30. Postavka na otvorenom – Vajfertovo okno / Open-air display – the Weifert's shaft

Depending on the period and manner in which they originated, two types of **miners' settlements** in Northeastern Serbia can be distinguished. The first type originated at the time when the mines were opening, while the other evolved in the already existing settlements once the mines were opened there, such as in Bor.¹² The process of transformation of Bor from a village to mining town, colony, begun in 1903, when the French Society of the Bor Mines started with the exploitation of ore deposits in the area. In addition to industrial facilities and objects with social and religious function (school, hospital, church...), first workers settlements – known as “old French Colony” – were built and later expanded in 1928.¹³

¹² Živka Romelić, „Iz istotijata rudnika i rudarskih naselja u severoistočnoj Srbiji“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 / 6, Bor 1987–1990, 155–173.

¹³ Neda Mihajlović, „Arhitektura Bora između dva rata“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, 7 / 9, Bor 2007, 117–181.

Sl. 31. Glavna ulica sa adaptiranim objektima Francuske kolonije / Main street with refurbished buildings from the “French Colony” period

The buildings were built according to the needs of the mine, and their destiny, as well as the destiny of the Bor itself, depended on the workings of the mine. In the active mines, as was the Bor mine, the settlement grew and evolved, emerging into the economic, administrative and urban centre of the area.

The distinctiveness of the miners' apartments and lifestyle can be seen in the specific architecture that evolved over time, as well as in the specific living arrangements.¹⁴ The architectural layout followed a typical, relatively uniform layout of the mining apartments; it depended on the size and wealth of a mine, or from investments in apartments and buildings in general. The general principle has been to erect simple, rectangle buildings in a chain, with multiple rooms or flats within objects for either single occupants or family accommodation.

The objects were simple and modest, not only due to the mining authorities' investing as less as possible in it for economic reasons, but also from the fact that the settlements were mostly temporary. The organisation of mining regulations prescribed that miners must give back the flat should they retire or change their occupation.¹⁵ As mining in Bor has been increasingly profitable, the French Society of the Bor Mines increased investments in erecting mining settlements; yet, they still lacked much of the basic infrastructure, such as sewage system and water supply.

¹⁴ Živka Romelić,
„Rudarstvo kao tema
etnoloških proučavanja“,
*Zbornik radova Muzeja
rudarstva i metalurgije
u Boru* 7 / 9, Bor 2007,
1–14.

¹⁵ Slobodan Lj. Jovanović,
„Društveni i kulturni
procesi u istorijskom
kontekstu međuratnog
razdoblja“, *Zbornik
radova Muzeja rudarstva i
metalurgije u Boru* 5 / 6,
Bor 1987–1990, 109–213.

The distinctive architecture interconnects with organization of living, which is based on grouping apartments so that the members of one profession have a differentiated living space within an internally, strictly structured hierarchy.¹⁶ This meant that the mining colonies were built depending on whether the facilities were intended for individual or collective living, but also in accordance with a hierarchical order. Their building standards varied, but were generally of poor quality. Family buildings – residential houses of mining experts - were built to accommodate the needs and tastes of their owners and investors.¹⁷ The most primitive apartments by both the construction type and living quality standards were the semi-dugouts (mud-houses – “blatare”), followed by stone houses – the so-called stony flats – as well as wooden houses and *bonduck* (“bondručara”).¹⁸ A higher living standard applied to the multi-part houses with two or three apartments, as well as to the chained bungalows that contained several apartments with auxiliary rooms and a communal yard. This kind of construction intensified after 1928, when the French Society decided to expand the mining operations. After the World War II, first buildings were made; these were initially one-story buildings with one or several entrances, and usually had four apartments in one entryway.¹⁹

Those with a higher level of expertise in the mining profession resided in individual objects, with one or two spacious apartments. Mining engineers, managers, supervisors, physicians and other experts were able to the use villas – stylized buildings built in

¹⁶ This tendency has been present already during the construction of most mining towns, see: Vasilije Simić, *Izgradnja Majdanpeka i njegovo naseljavanje 1849-1857*, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru – posebno izdanje, Bor 1982, 42–45.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Bondručara is a traditional type of house with stone basement and plaster-covered skeleton-walls of wood and mud (translator’s note).

¹⁹ Živka Romelić, „Rudarski stanovi u severoistočnoj Srbiji“, *Glasnik Etnografskog Instituta S.ANU*, knj.XLIX, Beograd 2000, 225–230.

the generally accepted spirit of the Western European architecture that particularly followed the French architectural heritage. As can be seen, apartments of different types were built to accommodate the needs of the miners and mining experts respectively, but a functional unification typical for mining colonies has been preserved.²⁰ Even nowadays they are still recognisable as the “French Colony” and date back to the period prior to 1941, when the French Society of the Bor Mines had ownership over the mine. Several representative public buildings and residential family houses from this period have also been preserved.²¹

²⁰ Ibid.

²¹ Neda Mihajlović,
Arhitektura, op.cit.

Sl. 32. Postavka na otvorenom – rudnički kamion “damper” /
Open-air display – the mining truck “damper”

It is characteristic that some forms of **traditional mining technology and tools**, and specific mining technology related to it, were also preserved from this period. Gold panning is one of the traditional mining forms in this region. It has been used on the rivers Pek and Timok and their tributaries, streams flowing in the rivers Slatina, Oštrej and the Bor River. Sand panning in the Bor River ended after the mine opened, as the flotation from the Bor mine polluted the water.²²

Mostly rural, and exclusively male population, practised this as a source of supplementary income. This was usually family profession that had been passed on from one generation to another. It was considered that a good panner needs to know the terrain with alluviums of goldy sand and to identify the spots where gold could be found, such as river and stream meanders.²³ Gold panners used simple tools and pans that they usually made themselves, such as a particular kind of sump, strainer, spatula, gourd, bucket...

Miners used traditional tools such as a pick (*kramp*),²⁴ *kilavica*, as well as mining lamps – safety lamps, which were rapidly improving alongside with the modernization of mining technology. The first lamps were fuelled by oil and had a wick with a lid; these were followed by different types of carbide lamps and eventually by electric lamps on the mining helmets.²⁵

²² Persida Tomić, „Dopunsko privređivanje“, *Bor i okolina* prva knjiga, Bor 1973, 290–297.

²³ Olivera Popović, „Ispiranje zlata u potocima i rečicama sliva Timoka“, *Glasnik Etnografskog muzeja* 16, Beograd 1953; Danica Đokić, „Ispiranje zlata u slivu Peka, sa posebnim osvrtom na istorijski razvoj rudarstva i metalurgije“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, knjiga 5 / 6, Bor 1987–1990, 135–154.

²⁴ A pick (*kramp*) has undoubtedly been the basic mining tool, see more: Zorka Stanojević, „Arheološka istraživanja ranoenolitskog rudokopa Rudnik – dnevni kop u Rudnoj Glavi“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1980–1981, 7–16.

²⁵ Vesimir Č. Veselinović, „Osvetljenje rudarskih prostorija kroz vekove“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1980 - 1981, 115 – 137; Suzana Mijić, „Kolekcija svetiljki etnološke zbirke Rudarska oprema i alat“, *Muzeja rudarstva metalurgije u Boru* 10 / 12, Bor, 2010, 115–130.

The mining terms used in the daily operations were based on the old terms, specific to this profession.²⁶ The miners, especially the older ones, preserved the terminology related to mining titles, such as *oknar* (a miner, worker in the pit), *laufer* (a miner-digger), *štajger* (a manager, shift supervisor),²⁷ *oberštajger* or *šik-majstor* (the main supervisor). Regarding the tools and working space, the terms still being in use are: *ort* (position), *cicka* (wooden platform with four rail brackets, for cave material transport), *bit-mašina* (a machine for bending rail-tracks in the pit), *šnajcajg* (cutting machine), *štolna* (horizontal pit), *tačka* (tramcar), *foršus* (advance payment), *komarad* (a colleague in the pit) and many others.²⁸

²⁶ Tatomir Vukanović, *Rečnik drevnog rudarstva u zemljama centralnog Balkana XII – XVIII veka*, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru – posebno izdanje, Bor1998, 17–31.

²⁷ Živka Romelić, „Iz istorijata...“ op.cit.

²⁸ Ibid

²⁹ Tatomir Vukanović, op. cit.

³⁰ <http://www.uhri.hr/duhrudara.html> in: Gordana Živković, dr. Dragana Živković, Živorad Milićević, „Skok preko kože“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 10 / 12, Bor 2010, 159–169.

The terminology is mainly German in origin, which testifies to the tradition of the medieval Saxon mining in the then Serbian lands; later influences of German and Austro-Hungarian companies that owned some mine in Serbia, as well as miners coming from the Saxon lands in the XIX and XX century, certainly contributed to the continuation of this terminology.²⁹ The mining tradition has been preserved, maintained and manifested through mining insignias and symbols, such as the **mining anthem, emblem, flag, miners' greeting and uniform**.³⁰ The emblem consists of a chisel crossed with a hammer and mounted on the handle. The flag is green and black, with green colour symbolizing hope (of either a miner returning alive from the pit or finding the new ore), while the black represents the underworld, the dark world of a pit. The miners greet each other with the miners' greeting “Good

luck” (*Srećno*) when entering the pit, which expresses best wishes and creates a mutual bond and sense of community. The inscription “Good luck” stands on the entrance to the pit and other important locations in the mines and settlements. Many miners’ songs and the mining anthem contain this greeting, emphasize the miners’ pride and remind of their merits and services done for the country; they also express wishes for a lasting bond among the sons of the pit and mine, so that good luck follows them at all times.³¹

The miners have their specific dress code. Already in the medieval times, they were required to wear special clothing depending on the type of their tasks, whose primary function has been to protect them during the work. These were mostly pieces of clothing made of leather, such as pants, “boots” (*skornja*), aprons, hats. Some clothing elements, such as an overcoat, reflected the worker’s particular status.³² **The mining supervisor** carried a special stick called *nadža*, which was a long stick with a metal handrail in the form of a chisel. It served to supervisors and technical staff as a tool for inspecting the pits, as they used it to nock i.e. check the roofing and the sides; for that purpose, the other side of the stick was sharpened and coated with copper.³³

Nowadays, the miners wear a uniformed dress consisting of a dark-blue cloth and wear the mining helmet, which is a necessary and integral part of the mining equipment. Once made of leather, it has nowadays been made out of the latest technology materials. In addition to their daily clothes, miners have their elegant, ceremonial uniform, discreetly

³¹ Ibid.

³² Tatomir Vukanović, op.cit.

³³ Gordana Živković, dr. Dragana Živković, Živorad Miličević, Skok, op. cit.

decorated with brass buttons on the coat, sleeves and cap, which they wear on miner's holidays or during other public ceremonies.

The social life in the town of Bor was clearly delineated around the financial and social lines between the social layers. It manifested in the mutual "isolation" between the lower and upper social layers, the miners being on the one side, and the earliest middle class or bourgeoisie members – mostly foreigners – on the other side. Most social and cultural events at the time took place at some

Sl. 33. Leposava Milošević Sibinović, "Odloženi pogled", Umetnička kolonija „Bakar“ 1996. godina / Leposava Milošević Sibinović, "Deferred View", Art Colony "Copper" 1996

of the numerous taverns (as well as in the local Socol society centre – *Sokolski dom*), while foreigners resided mostly in their closed circles of a colonial character and organised separate cultural events.³⁴ The exceptions were made during some holidays, such as the mining patron saint celebration (*slava*) on Saint Procopius day (July 21). While Saint Procopius has been universally respected as the miners' patron, some miners celebrated the *slava* of a particular mine, such as St. George Day (*Đurđevdan*, May 6) as the *slava* of the Bor mine.³⁵ The *slava* celebration involved all religiously prescribed rituals, such as the burning of candles, breaking of the special cake in the presence of a priest and the mine manager, who acted as “the case-host” (*kolačar*), and was attended by most miners. A joint luncheon hosted by the *kolačar* was followed by the general celebration with music. The miners' patron saint celebration was an important social event for the miners and their families. In addition, a large fair took place in Bor on the Saint Procopius Day.³⁶ Several years ago, the St. George Day celebration in Bor has been restored.

After World War II, the celebration of the Miners Day (August 6) replaced the “*slava*”. This collective ceremony was a general miners' holiday in the mines of the former Yugoslavia. In the Mining and Smelting Combine (RTB) Bor, August 6 celebration included a number of activities, such as rewarding the best miners and organizing the ceremonial luncheon. The so called *budilica* (“the wake up”) has been instituted, consisting of a ceremonial procession of the town orchestra along the streets

³⁴ Slobodan Jovanović, op.cit.

³⁵ Gordana Živković - Dragana Živković, „Sveti Prokopije rudarska slava“, *Etnokulturološki zbornik* II, Svrlijig 1996, 207 – 210; Rajko Golubović, *Etnografska gradja o rudarskim obicajima u Timočkom region*, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 / 6, Bor 1987–1990, 179–185.

³⁶ Gordana Živković, op.cit.

in the early morning of the Miners Day. In the new, post-war system, another collective gathering has been organized on the International Workers Day, known as the *prvomajski uranak* (“May 1 Reveille”). On that day, workers and their families gathered at Bor Lake and enjoyed a free meal, which was followed by sport competitions and folk music concerts.³⁷ In institutional terms, the Mining Union took over the role of the Fraternal Aid Fund Cashier that had previously financed poor families and individuals.³⁸

³⁷ The May 1 Reveille (Majski uranak) on the International Workers’ Day, is a long tradition of workers and their families gathering at a nearby picnic. In traditional culture, especially among the rural population, The St. George’s Day Reveille (Đurđevdanski uranak), a religious holiday (May 6), was common both in villages and towns across Serbia. Prior to being replaced by the May 1 Reveille after World War II, it took place at one of the nearby resorts.

³⁸ Slobodan Lj. Jovanović, op.cit..

Sl. 34. Tomislav Todorović, „Vajar” (triptih), Umetnička kolonija „Bakar” 1994. / Tomislav Todorović, “Sculptor” (triptych), Art Colony “Copper” 1994

The mining folklore and mythology can also be illustrated by a few specific phenomena. Every year, a celebration called the “jump over the leather apron” was organised for young students and freshmen from the Faculties of Mining, representing an initiation ritual by which the new students were initiated to the order of the mining profession.³⁹ Historically, young miners would show their courage, skills and physical strength during the ceremonial reception of the new miners by a ritual jump over the open pit to prove their valour. A “Godfather”, an old miner who had taught the young one, testified to that. As the pits became wider, the act of jumping was replaced by a symbolic jump over the leather apron, which was served as the miners’ main protection from water and injuries during their work in the pit. While the miners wore it at the back, the smelters wore it at the front to protect themselves from the flame and incandescent particles of the melting process.⁴⁰ This centuries-long professional custom, albeit in somewhat modified form, was eventually taken over and continued by the universities and faculties, especially by the Technical Faculty in Bor; however, this tradition has been abolished from 1990s onwards.⁴¹

The mining mythology includes legends and myths relating primarily to those about “the hidden gold and treasure.” Their origin should be sought in the excavation of numerous earlier mining locations in these areas. According to popular belief, alive to this day, in order to find such a treasure one needs to follow a strict religious procedure.⁴² Equally alive are the legends about various demonic beings appearing

³⁹ *X skok preko kože*, Tehnički fakultet Bor, 1985. godina.

⁴⁰ Gordana Živković, Dragana Živković, *Skok preko kože*, op. cit.

⁴¹ Ibid.

⁴² Jasna Mijailović, U potrazi za izgubljenim blagom, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5–6, Bor 1987–1990, 173–197; Živka Romelić, *Legende o zlatu*, *Etnokulturološki zbornik* V, Etnografski Institut SANU, Beograd – Svrlijig 1999, 179–185

in mines, such as the mining ghosts, „perkmen“ and „berkmen“; they appear in the mines as the miners’ patrons, but can also harm them in certain situations.⁴³ They are vividly described as „the little people, midgets/miners, with a beard and a red hood, to whom by no means a lamp should be given if they ask for it, because they will take you into the depths of the cave and you will disappear..., but one should fulfil all other wishes that they have.” These mythical creatures have been represented on the icon of St. Barbara, who is also considered to be the miners’ patron.⁴⁴

Due to their harsh life and hard labour, the miners are prone to alcoholism.⁴⁵ They are known for their ritual brandy drinking upon exiting the pit, and there is a habit of an entire shift of miners going to the tavern for a drink after their shift is over. To treat their various occupational diseases, primarily respiratory ones such as silicosis and tuberculosis, the miners turn to the official medicine but also use various folk remedies.⁴⁶

In its basis, the mining profession is essentially marked by a **specific mentality**, formed primarily in the circumstances of the occupation’s hazards. Hard labour, the uncertainty of a new day when many workers are facing the edge between life and death, resulted in the creation of special values and norms based on a strong sense of solidarity, unity and highly ethical relation to their immediate environment, and of sidestepping other categories such as individual national, religious or ethnic background. Actually, it is from this segment of the miners’ lives that the integrative character of their culture can be best perceived.⁴⁷

⁴³ Živka Romelić,
„Etnološka...“, op. cit.

⁴⁴ The Museum of Mining
and Metallurgy in Bor, in.
br. I.-259.

⁴⁵ Slobodan Jovanović,
op. cit.

⁴⁶ Gordana Živković,
„Silikoza i etnomedicina“,
*Zbornik radova i
metalurgije u Boru* 3–4,
Bor 1984–1986, 197–219;
ista, „Predanja o narodnom
lečenju tuberkuloze u 19. i
20. veku u okolini
Zaječara“,
*Zbornik radova Muzeja
rudarstva i metalurgije u
Boru* 2, Bor 1982, 201–221.

⁴⁷ Živka Romelić,
Etnološka, op. cit.

CONCLUDING REMARKS

The mining tradition in the area of Timok eruptive area originated in the ancient times. The opening of mines in this area over a century ago gave birth to a distinctive way of life and work in the mining settlements. With the opening of the cooper mine in the early XX century, the town of Bor grew from a small rural village into industrial giant town and modern urban centre of the entire area, thereby exemplifying all the parameters that determine the mining culture, which already received international recognition and reputation.⁴⁸

⁴⁸ Živka Romelić,
„Etnološka...“, op.cit.

Sl. 35. Ratko Petrić, „Stablo koje sedi“, Umetnička kolonija „Bakar“ 1987. godina / Ratko Petrić, “Sitting tree”, Art Colony “Copper” 1987

A specific ethnic composition of Bor follows from the mine needs of various experts, and hence people of different cultural, ethnic, national or religious origin settled here from the mine opening to the present. The ethnicity of the Bor population is quite diverse, with Serbs being the largest ethnic group. This has been testified by the last census from 2011, which showed the existence of twenty-two nations in the town, whose members are mostly employed in the Mining and Smelting Combine Bor.

The settlement of Bor evolved according to the established model of developing a worker's colony. In the beginning, standardized buildings and dwellings were made, but the expansion of mining led to an industrial town with appropriate infrastructure. A certain number of representative public and private buildings, constructed in the period when the French Society of the Bor Mines owned the mine, now belong to the town's cultural heritage.⁴⁹ Several other residential objects that were built in the so-called "New Colony", have been restored and converted into commercial facilities or restaurants.⁵⁰ Over the years, certain marks and signs specific for mining profession were nourished, such as some forms of traditional technology and tools, mining equipment, specific work clothing and mining symbols.

The traditional forms of the social life of the miners and their folklore and mythology form an important segment of the mining culture. They are exemplified by the ceremonies that mark the miners' celebrations – the miners' patron saint day (*slava*) in the first half of the century, followed by the Miners

⁴⁹ They usually are not under adequate protection, compare: Neda Mihajlović, „Arhitektura...“, op. cit

⁵⁰ Revitalizing a certain number of residential buildings in this manner not only secures their preservation but also enables small entrepreneurs to gain some profits.

Day and May 1 Reveille, “jump over the leather” and mythical stories and legends about the mine ghosts and hidden treasure...

One important marker of the mining mentality is a highly developed sense of mutual solidarity and unity, which derived from the risk that the mining operations involve. A number of items from the mining holdings representing the technical culture, such as old wagons, car or cab dampers, are displayed at several places in the town, under the authority of the Museum of Mining and Metallurgy in Bor.⁵¹

The Copper Art Colony has been organized by the Bor Museum for several decades now; it brings together artists – sculptors from all over the country, who create their works out of copper and exhibit them around in the town.⁵² The transposition of the mining products such as copper into an artistic form, represents a truly new dimension and improves the working and living environment of the residents, especially the new generations that see their future in their hometown. In addition to the abovementioned procedures and achieved results, new steps are being made in the sphere of protection, presentation and overall valorisation of cultural and historical heritage. Further revitalization of certain objects and ambient units, as well as studying and protecting the intangible heritage, would not only make a significant contribution to the protection of cultural and historical assets in general, but of mining as a continuous, traditional activity and a part of cultural heritage of Bor and Northeastern Serbia, thereby making it widely recognizable in the cultural sense.

⁵¹ Sladana Đurđekanić, „Izložbe arheološkog, etnološkog i istorijskog sadržaja u Boru“, *Zbornik radova muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 7–9, 59–78, Bor 2007.

⁵² Dušan Kabić, *Likovna umetnost u Boru 1900–2000*, Bor 2002.

Sl. 36. Spomenik Đorđu Vajfertu, prvom vlasniku Borskog rudnika, Sava Bosioković, 2010. godina / Monument to Georg Weifert, the first owner of the Bor Mine, Sava Bosioković, 2010

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY:

Влаховић, Бреда. „Савремена и будућа истраживања архитектуре и културе становања“, *Гласник Етнографског Института САНУ* XLI, Београд 1992, 173–178.

Vesić, Ž. Miladin. „Stanovništvo i migracije u istočnoj Srbiji“, *Geografski Institut SANU*, knjiga 31, Beograd 1978.

Veselinović, Č. Vesimir. „Osvetljenje rudarskih prostorija kroz vekove“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije* 2, Bor 1982. 115–136.

Vukanović, Tatomir. *Rečnik drevnog rudarstva u zemljama centralnog Balkana XII – XVIII vek*, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru, posebno izdanje, Bor 1982.

Vukosavljačić, Sreten. *Istorija seljačkog društva. II, Sociologija stanovanja*, posebno izdanje SANU, knjiga 51, Beograd 1965.

Golubović, Rajko. „Etnografska građa o rudarskim običajima u Timočkom regionu“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 – 6, Bor 1987 – 1990.

Grupa autora, *Boljevac i okolina*, Istorijski arhiv Zaječar, Zaječar 1986.

Draškić, Miroslav. „Naselje, poreklo stanovništva i etnički procesi“, *Bor i okolina*, knjiga prva, Bor 1973, 257–270.

Đokić, Danica. „Ispiranje zlata u slivu Peka, sa posebnim osvrtom na istorijski razvoj rudarstva i metalurgije“, *Zbornik radova Muzeja i rudarstva i metalurgije u Boru* 5 – 6, Bor 1987 – 1990.

Đurđekaniović, Slađana. „Izložbe arheološkog, etnološkog i istorijskog sadržaja u Boru“, *Zbornik radova muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 7 – 9, Bor 2007, 59 – 78.

Živković, Gordana. „Silikoza i etnomedicina“, *Zbornik radova Muzeja i rudarstva u Boru* 3 – 4, Bor 1984 – 1986; „Predanja o narodnom lečenju tuberkuloze u 19. i 20. veku u okolini Zajččara“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1982.

Živković, Gordana. Živković, Dragana. Milićević, Živorad. „Sveti Prokopije rudarska slava“, *Etnokulturološki zbornik* II, Svrlijig 1996.

„Skok preko kože“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 10 – 12, Bor 2010.

Janković, Ilija. „Muzej rudarstva i metalurgije u Boru (osnivanje i razvoj)“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 1, Bor 1980.

Jovanović, Lj. Slobodan. „Društveni i kulturni procesi u istorijskom kontekstu međuratnog razdoblja u Boru“, *Zbornik radova rudarstva i metalurgije u Boru* 5 - 6, Bor 1987 – 1990.

Kabić, Dušan. *Likovna umetnost u Boru 1900 – 2000*, Bor 2002.

Kostić, Cvetko. *Bor i okolina (sociološka ispitivanja)*, Beograd 1962.

Mijailović, Jasna. „U potrazi za izgubljenim blagom“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 – 6, Bor 1987 – 1990.

Mihajlović, Neda. „Arhitektura Bora između dva rata“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 7–8, Bor 2007.

Mijić, Suzana. „Kolekcija svetiljki etnološke zbirke Rudarska oprema i alat – Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru“, *Muzej rudarstva i metalurgije u Boru* 10–12, Bor 2010.

Novak, Jan. *Slovenske banske museum Banska Stiavnica*, Košice 1976.

Popović, Olivera. „Ispiranje zlata u potocima i rečicama sliva Timoka“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 16, Beograd 1953.

Romelić Vojinović, Živka. „Etnologija u Muzeju rudarstvu metalurgije u Boru“, *Etnološke sveske VIII*, Beograd 1987.

Romelić, Živka. „Iz istorijata rudnika i rudarskih naselja u severoistočnoj Srbiji“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5 – 6, Bor 1987 – 1990.

„Legende o zlatu“, *Etnokulturološki Zbornik V*, Svrlijig 1999.

„Rudarski stanovi u severoistočnoj Srbiji“, *Glasnik Etnografskog Instituta SANU*, knj. XLIX, Beograd 2000.

Simić, Vasilije. *Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji*, Odeljenje prirodno - matematičkih nauka SANU knjiga 18, Beograd 1958.

Izgradnja Majdanpeka i njegovo naseljavanje 1849 – 1857, Muzej rudarstva i metalurgije u Boru, posebno izdanje, Bor 1982.

Stanojević, Zorka. „Arheološka istraživanja ranoeneolitskog rudokopa „Rudnik – dnevni kop u Rudnoj Glavi“, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 2, Bor 1980 – 1981, 7 – 16.

Tomić, Persida. „Dopunsko privređivanje“, *Bor i okolina*, prva knjiga, Bor 1973.

Ostali izvori / Other sources:

Bor (town) on Wikipedia, [https://sr.wikipedia.org/sr-el/Бор_\(град\)](https://sr.wikipedia.org/sr-el/Бор_(град))

<http://www.uhri.hr/duhrudara.html>

FOTOGRAFIJE / PHOTOGRAPHS:

1. Selo Bor, pre 1903. godine. Fotografija. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / Village of Bor, before 1903. Public Library Bor. Local History Department

2. Borski rudnik, A. Kaufman, 1911, ulje na platnu (dim. 566 x 275 cm). Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Bor Mine, A. Kaufman, 1911, oil on canvas (dim. 566 x 275 cm) Museum of Mining and Metallurgy Bor

3. Izgled Bora 1909. godine / Bor in 1909

4. Grupa rudara, 30-e godine XX veka. [Grupni portret rudara ispred ulaza u Jamu.] Fotografija štampana na osnovu skenirane kolekcije negatifa Ljube Markova iz foto-dokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negatifa na staklenoj ploči 13 x 18 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / Group of miners in 1930s [Portrait of a group of miners in front of the underground pit entrance]. Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French Society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 13 x 18 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department.

5. Izgled „francuske kolonije”, oko 1930. godine. Prvi radnički stanovi, prve decenije XX veka. [Stara kolonija. Izgradnja samačkih stanova u naselju Sever.] Fotografija štampana na osnovu negativa iz skenirane kolekcije negative Ljube Markova i fotodokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negativa na staklenoj ploči 18 x 24 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. COBISS.SR-ID: 512421304 / “French Colony”, around 1930. First workers' apartments, first decades of XX century. [Old Colony. Construction of studios in the Sever quarter] Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French Society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 13 x 18 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department. COBISS.SR-ID: 512421304.

6. Prvi radnički stanovi, prve decenije XX veka. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. / First workers' apartments, first decades of XX century. Author: unknown. Public Library, Local History Department.

7. Nova kolonija [Panorama Bora. Nove kolonije, topionica i pogon Borskih rudnika u prvom planu.] Fotografija štampana na osnovu negativa iz skenirane kolekcije negativa Ljube Markova i fotodokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negativa na staklenoj ploči 18 x 24 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. / New Colony [Panorama of

Bor town. New Colony, Smelting Plant and Bor Mine Plant in the front] Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French Society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 18 x 24 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department.

8. „Francuska” vila. [Kuća direktora rudnika Emila Pijale u Staroj koloniji. Istočna strana kuće u Francuskoj koloniji Borskih rudnika.] Fotografija štampana na osnovu negativa iz skenirane kolekcije negativa Ljube Markova i fotodokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negativa na staklenoj ploči 13 x 18 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. COBISS. SR-ID: 512535736 / “French” Villa [The house of the manager Emil Piale in the Old Colony. East part of the house in the French Colony.] Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 13 x 18 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department. COBISS.SR-ID: 512535736.

9. Centar Bora između dva Svetska rata. [Centar Bora tridesetih godina XX veka, pored trgovine manufakturno bakalske radnje g. Miškovića.] Fotografija štampana na osnovu negativa iz skenirane kolekcije negativa Ljube Markova i fotodokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negativa

na staklenoj ploči 18 x 24 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. COBISS. SR-ID: 512419000 / Town centre of Bor in the interwar period. [Centre of Bor town in 1930s, next to the grocery shop of Mr Mišković]. Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French Society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 18 x 24 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department. COBISS.SR-ID: 512419000.

10. Sud za ispiranje zlata – „ispitak”. Ispitak E/658, prva polovina XX veka. Etnološka zbirka. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Pan for gold panning – “ispitak”, E/658, Ethnological collection of the Museum of Mining and Metallurgy Bor.

11. Rudarski kramp i sud za ispiranje zlata – “vešeraј”. Korito (vešeraј), dvodelno, E/662, kraj XIX veka. Rudarski kramp E/1039, početak XX veka. Etnološka zbirka. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Mining pick and pan for gold panning – “veseraј”, two-part item, E/662. End of XIX century. Mining pick, E/1039, early XX century, Ethnological collection of the Museum of Mining and Metallurgy Bor.

12. Rudarska lampa. Rudarska lampa, karbidna, E/790. Etnološka zbirka. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Mining lamp. Mining lamp, carbide, E/790. Ethnological collection of the Museum of Mining and Metallurgy Bor.

13. Rudari u rudničkoj jami, 1964. Kolekcija negativa 35mm RTB-a Bor. Negativ br. 42, 18. 1. 1964. Autor: Dragoljub Mitić. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / Miners in the pit, 1964. Collection of 35mm negatives belonging to RTB Bor. Negative No 42, dated on January 18, 1964. Author: Dragoljub Mitić. Public Library, Local History Department.

14. Rudarska zastava / Mining flag

15. Natpis „Sećno” na ulazu u grad, 2012. / Miners’ greeting “Good luck” at the town entrance, 2012.

16. Svećnjak sa predstavom topioničara, Rujšte, pozni srednji vek. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Candlestick shaped as a smelter, Rujšte, Late Medieval period, Museum of Mining and Metallurgy Bor.

17. Rudarski štap – „nadža”. Rudarski štap nadža, E/1050. Etnološka zbirka. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Mining stick – “nadža”, E/1050. Ethnological collection of the Museum of Mining and Metallurgy Bor.

18. Svečana rudarska uniforma. Rudarska uniforma, svečana, E/1099 (Banska Štjavnica, Slovačka). Etnološka zbirka. Muzej rudarstva i metalurgije u Boru / Ceremonial miner’s uniform E/1099 (Banska Štjavnica, Slovakia). Ethnological collection of the Museum of Mining and Metallurgy Bor.

19. Kafana u Boru – „kafanče”, prve decenije XX veka. [Gostionica „Veseli rudar” Sime Jovanovića.] Razglednica. Istorijski arhiv Zaječar / Tavern in Bor – “kafance”, first decades of XX century. [Pub “Veseli rudar”, owner Sima Jovanović.] Postcard. Historical Archive Zajecar.

20. Borska pijaca, prve decenije XX veka. Fotografija štampana na osnovu negativa iz skenirane kolekcije negativa Ljube Markova i fotodokumentacije Francuskog društva Borskih rudnika. Format negativa na staklenoj ploči 13 x 18 cm. Autor: Nepoznat. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje. / Green market in Bor, first decades of XX century. Printed on the basis of scanned negatives from Ljuba Markov's collections belonging to photo documentation of the French Society of the Bor Mines. The negative's dimensions on glass plate 13 x 18 cm. Author: unknown. Public Library, Local History Department.

21. Sokolski dom. Fotografija iz fonda Varia Istorijskog arhiva Negotin – odeljenja u Boru. 194?. g. / The Socol Society centre. Photo from the Varia Fund of the Bor section of the Historical Archive Negotin, 194?.

22. Borski rudar ispred Vajfertovog okna 1963. Kolekcija negativa 35mm RTB-a Bor. Negativ br. 31. 20. 12. 1963. Autor: Dragoljub Mitić. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / Miner from Bor in front of the Weifert's Shaft, 1963. Collection of 35mm negatives from RTB Bor. Negative No 31

from December 30, 1963. Author: Dragoljub Mitić.

23. „Prvomajski uranak“ na Borskom jezeru, 80-te godine XX veka. „Prvomajski uranak“ na Borskom jezeru 1983. Kolekcija negativa 35mm RTB-a Bor br. 1517, 1. 5. 1983. g. Autor: Ljubomir Markov. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / May 1 Reveille at Bor Lake in 1980s, 1983. Collection of 35mm negatives from RTB Bor, No 1517, May 1, 1983. Author: Ljubomir Markov. Public Library, Local History Department.

24. „Skok preko kože”, Tehnički fakultet u Boru. Kolekcija negativa 35mm RTB-a Bor. Negativ br. 169. 1. maj 1969. g. Autor: Dragoljub Mitić ili Bajram Salijević. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / “Jump over the leather”, Technical Faculty of Bor, around 1980, Collection of 35mm negatives from RTB Bor, Negative No 169. May 1, 1969. Author: Dragoljub Mitić or Bajram Salijević. Public Library, Local History Department.

25. Studentska zabava posle ceremonijala „Skok preko kože”, Tehnički fakultet u Boru. Kolekcija negativa 35mm RTB-a Bor. Negativ br. 169. 1. maj 1969. g. Autor: Dragoljub Mitić ili Bajram Salijević. Narodna biblioteka Bor, Zavičajno odeljenje / Student Party after the “Jump over the leather” ceremony, Technical Faculty of Bor, around 1980. Collection of 35 mm negatives from RTB Bor. Negative No 169, May 1, 1969. Author: Dragoljub Mitić or Bajram Salijević. Public Library, Local History Department.

26. Ikona Sv. Prokopija (sa predstavama vlasnika i inženjera borskog rudnika: Vajfert, Granberg, Šitek i Hofman), Pasko Vučetić, 1911, ulje na platnu (dim. 68 x 57) / Icon of St. Procopius (with images of owners and engineers of the Bor Mine: Weifert, Granberg, Sistek and Hoffman), Pasko Vucetic, 1911, oil on canvas (dim. 68 x 57).

27. Ikona sv. Barbare / Icon of St. Barbara.

28. Bor (II kilometar), oko 1960. godine / Bor (Second kilometre), about 1960.

29. Postavka na otvorenom – lokomotiva rudničkog voza / Open-air display – the mining locomotive

30. Postavka na otvorenom – Vajfertovo okno / Open-air display – the Weifert shaft.

31. Glavna ulica sa adaptiranim objektima „francuske kolonije”. Bor 2012. / Main street with refurbished buildings from the “French Colony”. Bor, 2012.

32. Postavka na otvorenom – rudnički kamion „damper” / Open-air display – the mining truck “damper”

33. Lepasava Milošević – Sibinović, „Odloženi pogled”, Umetnička kolonija „Bakar” 1996. / Lepasava Milošević – Sibinović, “Deferred View”, Art Colony “Copper” 1996.

34. Tomislav Todorović, „Vajar” (triptih), Umetnička kolonija „Bakar” 1994. / Tomislav Todorović, “Sculptor” (triptych), Art Colony “Copper” 1994.

35. Ratko Petrić, „Stablo koje sedi”, Umetnička kolonija „Bakar” 1987. / Ratko Petrić, “The sitting tree”, Art Colony “Copper” 1987.

36. Spomenik Đorđu Vajfertu, prvom vlasniku Borskog rudnika, Sava Bosioković, 2010. godine. / Monument to Georg Weifert, the first owner of the Bor Mine, Sava Bosioković, 2010.

BELEŠKA AUTORKE

Zahvaljujem **Iliji Jankoviću**, dugogodišnjem direktoru Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru, **Zorki Stanojević**, višem kustosu – arheologu istog Muzeja i Gordani Živković, dugogodišnjem direktoru Narodnog muzeja u Zaječaru, na njihovoj posvećenosti poslovima istraživanja, stručne zaštite, prezentacije i valorizacije, kao i afirmacije kulturno-istorijskih nasleđa koja se odnose na rudarsko-metaluršku delatnost severoistočne Srbije, a što su nesebično prenosili na svoje saradnike; prof. dr Ivanu Kovačeviću (Katedra za etnologiju/antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu), rukovodiocu projekta Etnološka istraživanja rudarstva u severoistočnoj Srbiji (1985 – 1989) Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru; dr Miroslavi Lukić – Krstanović i mr Zorici Divac (Etnografski Institut SANU u Beogradu), kao i Dušanu Kabiću, višem kustosu – istoričaru umetnosti Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru, na moralnoj podršci prilikom rada na ovoj publikaciji. Posebnu zahvalnost dugujem Vesni Tešović, direktorici i Draganu Stojmenoviću, etnologu – antropologu i bibliotekaru u Narodnoj biblioteci Bor, koji su se angažovali oko izdavanja ove publikacije.

AUTHOR'S NOTE

I owe my utmost gratitude to the late Ilija Janković, a long-term Director of the Museum of Mining and Metallurgy in Bor and late Zorka Stanojević, a senior curator and archaeologist of the same museum, as well as to Gordana Živković, a long-term Director of the National Museum in Zaječar, for selflessly passing to their associates their dedication to research, professional preservation, presentations and evaluation, as well as affirmation of the cultural-historical heritage related to mining and metallurgical activities in Northeastern Serbia. I am also grateful to professor Ivan Kovačević (Department for Ethnology and Anthropology at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade), the coordinator of the project Ethnological research of mining in Northeastern Serbia (1985–1989) conducted by the Museum of Mining and Metallurgy in Bor; to dr Miroslava Lukić Krstanović and Ma Zorica Divac (Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade), as well as to Dušan Kabić, senior museum curator and art historian from the Museum of Mining and Metallurgy in Bor, for his moral support during my work on this publication. I owe special gratitude to Vesna Tešović, the Director of Public Library Bor and to Dragan Stojmenović, ethnologist and anthropologist from the same library, for their efforts in publishing my work.

BIOGRAFIJA AUTORKE

Živka Romelić (Niš, 1950), etnolog, muzejski savetnik (u penziji); osnovnu školu i gimnaziju završila u Kruševcu, a etnologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1975). Radila je u Muzeju rudarstva i metalurgije u Boru (1975–1989) i u Narodnom muzeju u Kruševcu (1989–2009).

Kao kustos etnolog u borskom Muzeju, pored ostalih poslova, bavila se i proučavanjem rudarske kulture, prvenstveno istorijatom rudarskih naselja na prostorima timočkog eruptivnog basena, kao i stanom i kulturom stanovanja rudara (stručno zvanje kustosa odbranila je radom *Kultura stanovanja rudara u Debelom Lugu kod Majdanpeka*).

Rezultati ovih istraživanja objavljivani su u stručnim i naučnim časopisima, uglavnom u *Zborniku radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*.

U kruševačkom Narodnom muzeju vodila je nekoliko zbirki i vršila raznovrsna tematska istraživanja, od tradicionalnog vinogradarstva i narodnog graditeljstva, preko narodne religije i mitologije, do gradske kulture.

Autor je i koautor oko šezdeset publikovanih stručnih i naučnih radova, iz oblasti etnologije i muzeologije, kao i dvadeset izložbi i nekoliko stalnih muzejskih postavki. Za izložbu „Iz istorijata privatnog života u Srbiji – Mi smo zdravo što i vama želimo“

(privatna prepiska kao vid porodične komunikacije), a u koautorstvu sa Vesnom Dušković (Etnografski muzej u Beogradu), dobila je nagradu „Mihailo Valtrović“ (2006), koju dodeljuje Muzejsko društvo Srbije za izložbu-projekat godine.

U izdanju Narodnog muzeja u Kruševcu, u koautorstvu sa Zoricom Simić, etnologom-muzejskim savetnikom ovog Muzeja, u štampi je monografija „Svete vode i druga kulna mesta u kruševačkom kraju“ (2016).

THE AUTHOR'S BIOGRAPHY

Živka Romelić (Niš, 1950), is an ethnologist and museum counselor (retired); she finished her primary school and high-school in Kruševac, and graduated from the Department of Ethnology and Anthropology at the Faculty of Philosophy in Belgrade (1975). She worked in the Museum of Mining and Metallurgy in Bor (1975 -1989) and National Museum of Kruševac (1989-2009).

One of her activities as an ethnologist-curator at the museum in Bor was to study the mining culture, primarily the history of mining settlements at the Timok eruptive basin, as well as the miners' housing and overall culture (she received the title of the professional curator for her work *The housing culture of the miners from Debeli Lug near Majdanpek*).

The results of her research have been published in professional and scholarly journals, mostly in *The Proceedings of the Museum of Mining and Metallurgy*.

She curated several collections in the National Museum of Kruševac and conducted various thematic researches, from the traditional viticulture and architecture, over popular religion and mythology, to urban culture.

She authored or co-authored around sixty professional and scholarly articles in the field of

ethnology and museology, and some twenty exhibitions and several permanent museum collections on display. In 2006, she received the Mihailo Valtrović Award for the exhibition-project of the year from the Museum Society of Serbia, for the exhibition “From the history of private life in Serbia – We are fine and wishing the same to you (personal correspondence as a way of family communication)”, which she co-authored with Vesna Dušković from the Ethnographic Museum in Belgrade.

The National Museum in Kruševac is currently preparing for publication her monograph “Sacred waters and other cultic places in the Kruševac region”, which she co-authored with Zorica Simić, an ethnologist-museum counselor from this museum.

SADRŽAJ

UMESTO PREDGOVORA / IZVOD IZ PREPORUKE ZA IZDAVANJE OVE PUBLIKACIJE	5
UVODNE NAPOMENE	7
O RUDARSKOJ KULTURI	9
ZAKLJUČNE NAPOMENE	32
INSTEAD OF A PREFACE / FROM THE RECOMMENDATION FOR PUBLICATION	37
INTRODUCTION	39
MINING CULTURE	41
CONCLUDING REMARKS	57
BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY	61
FOTOGRAFIJE / PHOTOGRAPHY	65
BELEŠKA AUTORKE	74
AUTHOR'S NOTE	75
BIOGRAFIJA AUTORKE	76
AUTHOR BIOGRAPHY	78

ŽIVKA ROMELIĆ
O RUDARSKOJ KULTURI U BORU
TRADICIJA KAO PODSTREK /
THE MINING CULTURE IN BOR
TRADITION AS A STIMULUS

Narodna biblioteka Bor
Moše Pijade 19
19210 Bor
www.biblioteka-bor.org.rs
www.digitalnizavicaj.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

622-051(497.11)“18/19“

622:316.7(497.11)“18/19“

РОМЕЛИЋ, ЖИВКА, 1950-

O rudarskoj kulturi u Boru : tradicija kao podstrek = The Mining Culture in Bor : tradition as a stimulus / Živka Romelić ; [prevodilac Aleksandar Pavlović]. - Bor : Narodna biblioteka „Bor“, 2017 (Bor : Tercija). - 78 str. : ilustr. ; 21 cm

Upredo srp. tekst i engl. prevod. - Tiraž 500. - Biografija autorke: str. 76-77. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 61-64.

ISBN 978-86-84061-28-9

a) Рудари - Бор - 19в-20в b) Рударство - Културолошки аспект - 19в-20в

COBISS.SR-ID 250480652